

УДК 340.115:340.114.3

О. Ковальський,здобувач кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕКОНОМІЧНА ФУНКЦІЯ ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

Взаємопроникнення різних сфер суспільного життя є однією з характерних ознак сучасного соціуму. У сфері науки це актуалізує різного роду міждисциплінарні дослідження, а у сфері практичної діяльності зумовлює пошуки точок перетину права й економіки, політики, моралі тощо. Закономірно такі тенденції впливають на правове й державне життя сучасного суспільства, оскільки вони все більшою мірою наповнюються економічним, політичним та іншим змістом. Це актуалізує наукові розвідки у сфері впливу права й держави на ті сфери життя соціуму, які не є правовими за своєю формою та змістом, насамперед – економічну сферу. Крім того, традиційно вплив права й держави на економіку розглядається з точки зору застарілих методологічних позицій, які вимагають свого переосмислення в нових умовах. Зокрема, важливим аспектом взаємодії економічної та юридичної сфер є виявлення відмінностей між державним і правовим впливом на економічні процеси. У зв'язку із цим набуває актуальності виявлення місця економічної функції права в системі правового впливу, характеристика змісту та спрямованості цієї функції.

Мета статті, таким чином, полягає у виявленні місця економічної функції права в системі правового впливу.

Аналіз публікацій із цієї проблематики демонструє все більшу зорієнтованість дослідників на «одержавлення» економічної функції права та її розгляд здебільшого в контексті діяльності держави. Із таких позицій підходять до розгляду співвідношення права й економіки А.О. Алпатов, В.В. Анцупов, О.М. Ло-

шихін, Т.Р. Орехова, О.Ф. Скакун, О.Г. Чернявський та інші дослідники. Однак сьогодні актуальним є не просто розгляд змісту взаємодії права й економіки, а характеристика спрямованості та змісту економічної функції права в загальній системі правового впливу.

Питання про економічну функцію права, незважаючи на його доволі очевидну актуальність, залишається малодослідженим у вітчизняній юридичній літературі. Така ситуація склалася, як видається, внаслідок того, що тривалий час у суспільствознавстві домінувала парадигма повного примату економіки над правом, що не сприяло характеристиці правового впливу на економічну сферу. Праву відводилася другорядна роль, воно розглядалося лише як результат об'єктивних економічних потреб.

Натомість у радянській юридичній літературі питання про економічну функцію права все ж торкалися. Уперше ця проблематика знайшла своє висвітлення в працях Н.Г. Александрова [1]. Однак детальний аналіз економічної функції права вперше здійснив Т.М. Радько в праці «Соціальні функції радянського права». Він дав визначення економічній функції права як визначеного соціальним призначенням права основного напрямку його впливу на економічні відносини, розкрив найбільш загальні принципи безпосереднього й опосередкованого впливу права на економіку [2]. Однак і це дослідження не вичерпало всіх питань, які відносяться до економічної функції права, а багато положень у наш час є застарілими й не можуть бути використані для виявлення та пояснення механізмів дії права в

умовах ринкових відносин. По-перше, для ринкової економіки характерним є відхід від державної монополізації правових інститутів. Це у свою чергу надає праву більшої гнучкості, воно використовується широким колом соціальних суб'єктів. По-друге, із точки зору планової економіки економічна функція права полягає лише в юридичному оформленні діяльності держави. Право взагалі й економічна функція права зокрема впливають на виникнення, припинення й зміну відносин у суспільстві в цілому, а не лише в державі.

Звісно, все це не означає, що в радянській літературі зовсім не приділялося уваги дослідженню проблем співвідношення права й економіки. Можна назвати дослідження В.П. Шкредова «Економіка і право», С.Г. Дроб'язко «Держава, право, економіка» та багато інших робіт. Однак сьогодні постає проблема розгляду економічної функції права з точки зору сучасних уявлень про механізм дії права.

Дія права, на думку В.В. Лазарева, поєднує в собі інформаційний, ціннісно-мотивувальний та недержавний регулятивний вплив на суспільні відносини в межах певного простору, часу й кола осіб [3]. Водночас дія права має розглядатися як явище, що включає правовий вплив та правове регулювання.

Дискусія навколо співвідношення понять «правове регулювання», «правовий вплив» та «дія права» точиться щодо тези про те, чи є право за своєю сутністю лише регулятивною системою, чи має й інші цілі, визначені набагато ширшим спектром соціальних основ його існування. Дійсно, складно сперечатися з тим, що правове регулювання, яке зазвичай ототожнюється з усією системою дії права [4], відіграє надзвичайно важливу роль у функціонуванні суспільства. З іншого боку, слід погодитися з В.О. Ленчік, яка вважає, що механізм дії права – це взята в єдності сукупність факторів, що впливають на створення норм права та їх реалізацію в діяльності (поведінці) суб'єктів права, яка забезпечує за-

конність і правопорядок у суспільстві [5]. Альтернативна точка зору полягає в тому, що механізм дії права включає такі складові частини: соціально-юридичні засоби; соціальний суб'єкт, що функціонує у сфері дії права; соціально-правові умови (соціально-правове середовище) [6]. Такий підхід до розуміння механізму дії права, на відміну від поширеної в спеціальній літературі думки щодо цього питання, не зводить його (механізм) виключно до соціально-правових засобів, інтегрує всі можливі його аспекти, що відображають процеси формування й прояву правової активності, – соціальний (у вузькому сенсі), психологічний та юридичний.

Традиційно проводять різницю між дією права у вигляді правового впливу та у вигляді правового регулювання. Правовий вплив розглядається як ціннісно-орієнтаційний вплив права (інформаційний та ціннісний) на свідомість і поведінку людей, що відіграє соціалізуючу роль і пов'язується з формуванням цінностей, принципів, форм поведінки, життєвих позицій, які відповідають певній культурній цілісності. Правовий вплив часто кваліфікують як неюридичний вплив права на суспільне життя, і він пов'язується з виконанням правом його загальносоціальних функцій [7].

При цьому економічна функція права також відноситься до загальносоціальних функцій права. Критерій поділу функцій права на загальносоціальні та спеціально-юридичні полягає в тому, що спеціально-юридичні функції права виступають як «внутрішні», тобто вони спрямовані вглиб самої правової сфери (регулятивна, охоронна, захисна) і здійснюються за допомогою системи суто юридичних інструментів, таких як заборони, дозволи, зобов'язання тощо. Водночас загальносоціальні функції права доцільно розглядати як «зовнішні», оскільки вони спрямовані за межі правової структури й складають простір впливу правової системи на інші суспільні системи: економіку, політику, релігію, мораль, науку тощо

Проте слід підтримати думку Т.Р. Орехової, що аспекти взаємодії правової й економічної сфери охоплюють і процеси правового регулювання, і процеси правового впливу. Вона зазначає, що правове регулювання економічних відносин не може не розглядати об'єкт своєї дії як складний комплекс елементів, відносин і зв'язків, тобто системно. Регулювати – знати внутрішню будову, устрій об'єкта регулювання, принципи його функціонування й трансформації. Коли ж ідеться про вплив, то ці знання не є обов'язковими. Завдяки такому смислому розмежуванню правового впливу на економіку та правового регулювання економіки Т.Р. Орехова розкриває зміст економічної функції права [8].

Тут слід підкреслити справедливу думку Р.А. Познера, що у взаємодії права й економіки важливу роль відіграє не лише нормативний, а й позитивний аспект. При цьому під позитивним аспектом він розуміє реальні «економічні очікування», які впливають на формування ринкової та неринкової поведінки людей [9]. Дійсно, для того щоб існував випереджаючий вплив права на економічні відносини, вона має співпасти з економічно доцільними моделями поведінки. У процесі ухвалення економічних рішень індивіди обирають не лише такі комбінації благ, які є для них найкращими, економічно вигідними, а й такі, що формують певні очікування на майбутнє (рівень доходів, рівень цін, попит на ринку, стабільність фінансової системи тощо). Такі очікування формують не лише учасники економічних відносин, а й держава та інститути громадянського суспільства. У процесі обговорення економічних законопроектів досить часто використовуються аргументи типу «доходний законопроект», «очікуваний економічний ефект», «економічна ціна проекту» тощо. Таким чином, сам факт впливу права й держави на економічну сферу створює відповідні ситуації очікування, які безпосередньо впливають на ринкову поведінку учасників економічних відносин.

Сучасна економічна теорія визнає значення нормативно-правових актів у прийнятті стратегічних і тактичних рішень індивідів у сфері економіки, підкреслюючи при цьому роль «передбачувального ефекту» правових норм: вони роблять поведінку економічних агентів і партнерів за бізнесом більш передбачуваним. Дотримуючись правових норм, економічні гравці одночасно підтримують їх, у суспільстві складаються стереотипи поведінки, які відповідають законам чи повторюють їх [10]. Для будь-якої економічної системи важливою є стандартизація поля вибору для господарюючих суб'єктів. Вона дає можливість успішно моделювати (у правовому відношенні) поведінку інших учасників, партнерів за бізнесом, виробників і споживачів, тим самим зводячи до мінімуму так звані «транзакційні витрати», такі як витрати з юридичного захисту контрактів, прав власності та інших прав. У розвинених в економічному та правовому сенсах країнах така стандартизація забезпечується насамперед системою правових норм.

Тут постає ще одна проблема реалізації економічної функції права, зокрема проблема інституційної довіри. Сучасна ринкова економіка, незважаючи на те, що захищає інтереси окремих виробників, засновується на об'єднанні капіталів, ресурсів, укрупненні виробництва, а отже, на об'єднанні людських ресурсів, тобто веде до формування окремих фінансово-промислових груп, торговельно-виробничих об'єднань тощо. Тим самим економічна сфера стає однією з фундаментальних форм людського спілкування й соціальної взаємодії. Здатність до спілкування, до колективних дій у свою чергу залежить від того, якою мірою ті чи інші соціальні групи дотримуються схожих норм і цінностей. На основі таких норм і цінностей виникає довіра, яка, на думку Ф. Фукуями, має, крім соціальної, ще й економічну значущість [11]. Довіра є очікуванням того, що члени певного суспільства будуть вести себе відповідно до загальноновизнаних норм. Ці норми

можуть бути різними, проте найпершу роль серед них відіграють саме правові норми, оскільки вони мають найвищий рівень суспільного гарантування. Відсутність такої довіри веде до економічної кризи правової системи, оскільки зростають «транзакційні витрати». Тому вирішення проблем економічного порядку прямо пов'язане зі зростанням довіри до правової системи.

Із цих позицій економічна функція права є тим ефективнішою, чим вищим є рівень легітимності права. Звісно, рівень легітимності права безпосередньо впливає й на реалізацію інших функцій права, однак саме економічна сфера є найбільш чутливою до зменшення або збільшення рівня довіри до правових норм. Зазвичай критерій легітимності правових норм та інститутів шукають за межами правової системи. Наприклад, таким шляхом іде Л. Фуллер (для нього критерієм легітимності права виступає мораль), Р. Дворкін (для якого ключовий параметр легітимності права – це принцип, який поєднує соціальну норму й нормативну вимогу) та інші. Однак існують концепції, у яких критерій легітимності права знаходиться всередині правової системи. Однією з таких найбільш популярних концепцій є підхід Х.Л. Харта. У відомій праці «Концепція права» він розрізняє два види норм: первинні норми та вторинні норми, які сходять до так званої норми визнання. Первинні правила представляють собою такі законодавчі встановлення, які були підготовлені суверенним органом (тобто парламентом), внаслідок чого виникають певні обов'язки й права. Вторинні ж правила складаються з трьох різновидів – правил визнання, правил зміни та правил винесення судового рішення [12]. В економічній сфері правила визнання функціонують в особливій формі. Р.А. Познер підкреслює, що в економічній сфері існує теорія ефективності правової норми. Правова норма є ефективною в тому разі, якщо вона сприяє (за умов її

регулярного застосування) збільшенню загального благополуччя та багатства [9]. Відповідно, правові норми можуть отримувати свою легітимність не прямо, тобто через їх визнання суб'єктами, а опосередковано, через їх застосування в судах та інших інституціях.

Такий підхід суттєво змінює уявлення про змістовне наповнення економічної функції права, оскільки тепер із точки зору соціально-економічної оцінки правовий вплив на економіку може розглядатися як прогресивний і регресивний.

Слушною видається також точка зору О.Ф. Скакун, що роль права як найбільш точної форми економічних відносин є конститутивною. Отже, право є тією природною інституціональною формою економічних відносин, що викликана ними до життя. При цьому дослідник справедливо зазначає, що було б неправильним абсолютизувати економічний фактор, пояснювати всі ті явища й події, що відбуваються в суспільстві, лише економічними мотивами, а тим паче ототожнювати «соціальне» з «економічним» [13]. Дійсно, одна з ключових методологічних проблем, яка постає сьогодні під час розгляду економічної функції права, полягає в позбавленні від марксистського «вантажу» під час розгляду взаємовпливу права й економіки. Розвиток суспільних відносин у сфері господарської діяльності історично передував виникненню й еволюції норм її регулювання, проте це не означає, по-перше, що право регулювало в історичній ретроспективі та регулює нині винятково відносини у сфері господарської діяльності, а по-друге, розмежування стратегічного й ситуативного правового впливу на економіку¹ дозволяє говорити, що правові норми інколи передують економічним перетворенням, стимулюють їх.

Таким чином, сучасний підхід до економічної функції права передбачає переосмислення не лише методологічних основ її дослідження, а й з'ясування

¹ Ковальський А. Экономическая функция права как предмет общетеоретического анализа / А. Ковальский // Закон и жизнь. – 2013. – № 12. – С. 116–119.

місця цієї функції в структурі правового впливу. Правовий вплив на економіку базується насамперед на інституційній довірі, легітимності та економічних очікуваннях як правових, так і економічних акторів. У цьому сенсі економічна функція права постає не просто одним із напрямів правового впливу, а інструментом коригування та цілепокладання у сфері виробництва, розподілу й споживання економічних благ.

Ключові слова: правовий вплив, механізм дії права, економіка права, економічна функція права.

Статтю присвячено проблематиці виявлення місця економічної функції права в системі правового впливу. Проаналізовано еволюцію поглядів на поняття, зміст і спрямованість економічної функції права. Показано взаємозв'язок між економічною функцією права та інституційної довірою, легітимністю та позитивними очікуваннями суб'єктів економічної діяльності.

Статья посвящена проблематике обнаружения места экономической функции права в системе правового воздействия. Проанализирована эволюция взглядов на понятие, содержание и направленность экономической функции права. Показана взаимосвязь между экономической функцией права и институциональным доверием, легитимностью и позитивными ожиданиями субъектов экономической деятельности.

The article is devoted to the problems of identifying the place of economic functions of law in the system of legal influence. The evolution of ideas about the concept, content and direction of the economic functions of law is analyzed. The relationships between the economic functions of law and institutional trust, legitimacy and positive expectations of economic agents were shown.

Література

1. Александров Н.Г. Теория государства и права / Н.Г. Александров и др. – М. : Юридическая литература, 1968. – 425 с.
2. Радько Т.Н. Социальные функции советского права : [учеб. пособие] / Т.Н. Радько. – Волгоград : Изд-во ВСШ МВД СССР, 1971. – 231 с.
3. Лазарев В.В. Теория государства и права : [учебник] / В.В. Лазарев, С.В. Липень. – М. : Юрайт, 2011. – 231 с.
4. Халфина Р.О. Право как средство социального управления : [монография] / Р.О. Халфина. – М. : Наука, 1988. – 254 с.
5. Ленчик В.А. Механизм действия права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / В.А. Ленчик. – М., 2002. – 19 с.
6. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ) : [монография] / В.И. Гойман. – М. : Академия МВД РФ, 1992. – 221 с.
7. Раянов Ф.М. Проблемы теории государства и права (юриспруденции) / Ф.М. Раянов. – М. : Право и государство, 2003. – 260 с.
8. Орехова Т.Р. Соотношение права и экономики (общетеоретические аспекты) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / Т.Р. Орехова. – М., 1999. – 193 с.
9. Познер Р.А. Економічний аналіз права / Р.А. Познер ; пер. з англ. С. Савченка. – Х. : Акта, 2003. – 251 с.
10. Правовое обеспечение экономических реформ предприятия / Г.Е. Авилов, Ю.А. Другов, Я.И. Кузьминов и др. – М. : ГУ-ВШЭ, 1999. – 171 с.
11. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и созидание благосостояния / Ф. Фукуяма // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология. – М. : Academia, 1999. – С. 129.
12. Харт Х.Л. Концепція права / Х.Л. Харт. – пер. з англ. – К. : Сфера, 1998. – 236 с.
13. Скакун О.Ф. Паритет права та економіки: міждисциплінарний підхід / О.Ф. Скакун // Юридичний вісник. – 2013. – № 3. – С. 10.

